

Beszámoló

a *Formák ideológiája* c.

OTKA-kutatásról (T46518)

1. A kutatási téma

A *formák ideológiája* című kutatási projekt abból a megfontolásból indult ki, hogy az irodalmi forma szemantizált jelenség, hogy az irodalmi szöveg „másodlagos modell” (Lotman), melyben a természetes nyelv elsődleges jelentései módosul(hat)nak a megformáltságban, s hogy a szöveg üzenetei csak a teljes művészi struktúrában nyernek kifejezést (Lotman). E folyamatban maga a **forma** is kap referenciális funkciót. A kutatások a tartalom-forma archaikus vitáin túllépve azt a kérdést járták körül, hogy mikor, s milyen módon szemantizálódnak azon irodalmi formai sajátosságok, melyeket gyakran “külső” jegynek, retorikai kategóriával élve *kifejezésnek* (elocutio, lexisz) gondolnak.

2. Résztvevők

A pályázati projektben, illetve a szerződésben nevesített résztvevők a következők voltak:

- **Kovács Kálmán**, Dr. CsC, habil., egy. doc., témavezető (Debreceni Egyetem)
- **Pabis Eszter**, PhD, titkár (Debreceni Egyetem)
- **Bitskey István**, Prof. Dr., DsC, MTA-tag (Debreceni Egyetem)
- **Walter Erhart**, Prof. Dr. (Greifswald, Bielefeld)
- **Hans-Georg Kemper**, Prof. Dr. Dr. h.c. (Tübingen)
- **Lichtmann Tamás**, Prof. Dr. CsC, tanszékvezető (Debreceni Egyetem)
- **Szendi Zoltán**, Dr. CsC., tanszékvezető egy. doc. (Pécsi Egyetem)
- **Vetróné Lőrinc Mónika**, adminisztrátor
- 1 fő hallgatói segéderő

A terv szerint résztvevő és további bevont intézmények:

A kutatási terv alapvetően négy egyetem öt intézetének (tanszékének) együttműködésében indult. Ezek:

- *Debreceni Egyetem, Germanisztikai Intézet*
- *Debreceni Egyetem, Régi Magyar Irodalom Tsz.*
- *Szegedi Egyetem, Német Nyelv és. Irod. Tsz.*
- *Universität Tübingen, Deutsches Seminar*
- *Universität Greifswald, Institut für Deutsche Philologie*

A munka közben a következő intézmények lettek a konferenciák társrendezői:

- *Miskolci Egyetem, Kulturális Antropológia Tsz.*
- *MTA Irodalomtudományi Int.*
- *Herzog-August-Bibliothek* (Wolfenbüttel, Mitveranstalter der Konferenz im Jahr 2003)

3. A kutatások folyamata

A kutatási program két fázisra oszlott:

- Az első szakasz célja a probléma elméleti megalapozása volt, valamint jelenség vizsgálata különböző irodalmakban és korokban.
- A második szakaszban egy szűkebb területre, Heinrich Heine és korára koncentrált a kutatás.

Az egyes fázisok egy-egy nemzetközi konferenciával zárultak, melyek anyaga konferenciakötetben jelent/jelenik meg. (A 2006-os rendezvény kötetének kiadása folyamatban van.)

4. A kutatási program részletei

4.1. Az első szakaszt lezáró konferencia (2003)

4.1.1. A konferencia felépítése

Az első szakaszt *Ideologie der Formen* címmel konferencia zárta 2003. októberében, melynek társrendezői voltak az *MTA Irodalomtudományi Intézet Reneszánsz Osztálya* és a wolfenbütteli *Herzog-August-Bibliothek* (Németország). A társrendezők csak erre az alkalomra léptek ugyan kapcsolatba az *Ideologie der Formen* c. projekttel, azonban mindenképpen eredménynek tekintem azt a tényt, hogy a téma kutatásába sikerült bevonni e tekintélyes intézményeket, akik közös a konferencián elfogadták a kutatási projekt témáját. A konferencia két szekcióban működött:

- *Rhetorik und Ideologie in der frühen Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung des deutschen Sprachraums und seiner Ausstrahlung nach Ungarn*
- *Ideologie der Formen in der neueren Literatur*

A plenáris előadást Prof. Dr. Hans Georg Kemper (Tübingen) tartotta „*Form ist Wollust*”. *Zur Semantik der Form vom Barock bis zum Expressionismus* címmel.

4.1.2. A résztvevők és az elhangzott előadások:

Tájékoztatóul megadom az MTA ITI anyagát is, de az összesített publikációs listába az egyes előadásokat nem veszem fel. Szerepel viszont maga a kötet, hiszen az címében (*Die Ideologie der Formen*) megtartotta a konferencia és a jelen kutatási projekt témáját.

1. Szekció:

1. Prof. Dr. Annalisa **Belloni** (Mailand): Geschichtsschreibung und politische Macht in Mailand um 1500
2. Dr. L. János **Győri** (Debrecen): Die paradigmatische Analogie von Israel und Ungarn in der protestantischen Literatur der frühen Neuzeit
3. Doz. Dr. Mihály **Imre** (Debrecen): Poetisches Programm der Psalter bei Molnár Szenci im Kontext der deutschen Psalmendichtung des 16. Jahrhunderts
4. Doz. Dr. Gábor **Kecskeméti** (Budapest): The role of the early protestant homiletics in the history of the European and Hungarian literary history
5. Ass.-Prof. Dr. Elisabeth **Klecker** (Wien): Genuswahl und Genusmischung als Mittel politischer Propaganda. Beispiele aus der neulateinischen Habsburg-Panegyrik
6. Prof. Dr. Éva **Knapp** – Prof. Dr. Gábor **Tüskés** (Budapest): Zur Rezeption der literaturtheoretischen Werke von Jakob Masen in Ungarn
7. Prof. Dr. Wilhelm **Kühlmann** (Heidelberg): Luthers Psaltervorrede als poetologische Urkunde frühneuzeitlicher Lyrik
8. Prof. Dr. Heidi **Marek** (Marburg): Extensität und Intensität als gegenläufige Grundprinzipien der französischen Renaissancepoetik
9. Prof. Dr. Wolfgang G. **Müller** (Jena): Stil- und Formbrüche im Werk Shakespeares
10. Dr. Szabolcs **Oláh** (Debrecen): Denk- und Schreibmodelle in der "ars concionandi" von Nicolaus Hemmingius und Simon Paulus
11. Doz. Dr. Péter **Ötvös** (Szeged): Briefwechsel in fremden und gemischten Sprachen. An der Grenze verschiedener Sprachen und Gattungen.
12. Prof. Dr. Rainer **Stillers** (Konstanz): Ekphrasis als Poetik: Boccaccio, Poliziano, Marino
13. Prof. Dr. László **Szörényi** (Budapest): Die ideengeschichtliche Wirkung Petrarcas in der ungarischen Liteartur des 17. Jahrhunderts

2. Szekció:

1. Doz. Dr. Magdolna **Balkányi** (Debrecen): Literarizität und Theatralität: Das Disziplinierende der Literatur und das Schwerdisziplinierbare des Theaters
2. Dr. András **Balogh** (Budapest): Devotion und Intergration: Formen und Bestrebungen in der deutschen Literatur aus Ungarn
3. Dr. Erzsébet **Bertha** (Debrecen): Die Ideologie der architektonischen Form
4. Prof. Dr. Walter **Erhart** (Greifswald): Wissenschaft der Form. Zur Geschichte der literaturwissenschaftlichen Formanalyse
5. Andrea **Horváth** (Debrecen): Ideologie der Formlosigkeit
6. Dr. Karl **Katschthaler** (Debrecen): Engführung. Die ästhetischen Stimmen von Adorno und Deleuze/Guattari
7. Prof. Dr. Hans-Georg **Kemper** (Tübingen): „Form ist Wollust“. Zur Semantik der Form vom Barock bis zum Expressionismus
8. Doz. Dr. Kálmán **Kovács**: Unordnung der Figuren und Tropen bei Heinrich Heine
9. Beatrix **Kricsfalusi** (Debrecen): Die erbarmungslose Welt der Text(il)arbeit
10. Doz. Dr. Tamás **Lichtmann** (Debrecen): Wort – Satz – Text. Mikro- und Makrostrukturen diesseits und jenseits der Sprache
11. Eszter **Pabis**: Literarische Polyphonien. Anmerkungen zur sprachlichen Hybridisierung in der deutschsprachigen Prosa der Schweiz nach 1945
12. Doz. Dr. Zoltán **Szendi** (Pécs): Rhetorische Grundformen in Rilkes Lyrik

4.1.3. Rövid értékelés

A konferencián bemutatott előadások a forma szemantizációja kutatásának elméleti alapozását nyújtották, illetve a problémát különböző nemzeti irodalmak különböző korszakaiban vizsgálták. Az elméleti összefoglalást Hans Georg Kemper tanulmánya adta majd ötven oldalon, felvázolva a forma-reflexió történetét a német nyelvű irodalomban a barokktól az expresszionizmusig. A többi munka a téma különböző aspektusait világítja meg. Példaként említem Szendi Zoltán kutatásait, melyek azt vizsgálták, hogy egyes versek olvasata milyen változásokon mehet át a cikluskompozícióban betöltött pozíciója által. Kovács Kálmán tanulmánya Heine metaforahasználatának határsértéseit mutatta be a kognitív metaforaelmélet keretében. E határsértések nyelvi síkon is imitálják mindazon ideológiai „kilengéseket”, melyek miatt a költő szövegeit betiltotta a cenzúra. Bertha Erzsébet azt vizsgálta, hogy az építészeti diskurzusokban milyen ideológiai tartalmakat *tulajdonítottak* az egyes építészeti formáknak.

4.2. A második szakaszt lezáró konferencia (2006)

A homogénebb témájú második szakasz a *Rhetorik als Skandal. Heinrich Heines Sprache c.* nemzetközi konferenciával zárult, melyen az európai Heine-kutatás több jeles képviselője (Prof. Steinecke, Prof. Goltschnigg, Prof. Sauerland etc.) vett részt, s melyen a düsseldorfi *Heine-Institut* egy vezetője (Prof. Kortländer), s két munkatársa is előadott. Heine és a német Vormärz időszaka azért releváns a kutatási számára, mert ezen időszak erősen tematizálta az irodalmi beszédmód kérdését. Az Ifjú Németország képviselői nem utolsó sorban a stílussal, egy újfajta beszédmóddal definiálták önmagukat, s ezzel együtt egy Goethe utáni korszakot.

4.2.1. A konferencia résztvevői és az előadások

Rhetorik als Skandal. Heinrich Heines Sprache c. konferencia			
Debreceni Egyetem (25.-27. Sept. 2006)			
Hely: Debreceni Akadémiai Bizottság (DAB) - 4032 Debrecen, Thomas Mann u. 49.			
Nr.	Név	Intézmény	Előadás címe
1.	Burneva, Nikolina, Dr.	Univ. Veliko Tarnovo (Bulgária)	Zur visuellen Rhetorik in Heines Reisebildern
2.	Erhart, Walter, Prof. Dr.	Univ. Greifswald	Schwankende Elementarbegriffe. Heines Vormärz-Rhetorik
3.	Füllner, Bernd Dr. Christian Liedtke	Heinrich-Heine-Institut (Düsseldorf)	Heinrich Heine műveinek digitalizációs Projektje és a <i>Heinrich-Heine-Portal</i> információs projektje
4.	Goltschnigg, Dietmar, Prof. Dr.	Univ. Graz	Heines polemische Rhetorik in der Auseinandersetzung mit seinen musikalischen Zeitgenossen
5.	Horváth, Andrea, Dr.	Univ. Debrecen	Heines Frauenbilder
6.	Katschthaler, Karl, Dr.	Univ. Debrecen	"(t) - Schuberts Heine?". Heine und die Musik
7.	Kemper, Hans-Georg, Prof. Dr. Dr. h.c.	Univ. Tübingen,	Rhetorik und Magie in Heines Lyrik
8.	Kortländer, Bernd, Prof. Dr.	Heinrich-Heine-Institut, ig.-helyettes (Düsseldorf)	Poesie als Lüge
9.	Kovács, Kálmán, Doz. Dr. habil.	Univ. Debrecen	Heines Wahrnehmung in Ungarn durch Petőfi
10.	Kricsfalusi, Beatrix	Univ. Debrecen	Heines Dramen
11.	Kurdi, Imre, Doz. Dr.	Eötvös-Univ. Budapest	Heines Testamente
12.	Liedtke, Christian	Heinrich-Heine-Institut (Düsseldorf)	"Briefschreibungsordentlichkeit"? Beobachtungen zu Sprache und Stil in Heinrich Heines Briefen
13.	Munzar, Jiří, Prof. Dr.	Masaryk Universität (Cs)	Wie klingt H. Heine auf Tschechisch? Zu den Übersetzungen der Werke H. Heines ins Tschechische
14.	Pabis, Eszter, Dr.	Debrecen	Rhetorik des Universalismus und des Partikularismus
15.	Sauerland, Karol, Prof. Dr.	Univ. Warschau	Mit Stereotypen gegen Stereotypen? Heines antinational-nationaler Stil
16.	Steinecke, Hartmut, Prof. Dr. Dr. h.c.	Universität Paderborn	Heine – „jüdische“ Sprache und Rhetorik?

4.2.2. Rövid értékelés

A konferencia felhívása – egy korábbi tanulmánykötet címére utalva – az *elkötelezettség és articitás* (*Artistik und Engagement*) kettősségéből indult ki. A korábbi kutatások elsősorban az elkötelezett szerzőt emelték ki. Ezen olvasatok elterelték a figyelmet arról, hogy Heine, aki megteremtette a modern német tárcaprózát, korának egyik legnagyobb nyelv művésze volt. Érdekes módon már a kor hatóságai is látták ezt. A német Bundestag elé kerülő szakértői anyag,

mely alapján 1835-ben betiltják az *Ifjú Németország* szerzőit, azt állította, hogy Heine „felforgató” és „istentelen” nézetei nem újak. Újdonságuk és veszélyességük a nyelvi megformáltságban, az élvezhetőségben rejlik.

A konferencia Heine botrányosságának ezen nyelvi vonatkozását kívánta vizsgálni, ami a *Retorika botránya* címben fogalmazódott meg. A felhívás jelentős visszhangra talált. A Heine-kutatás sok jeles képviselője jelent meg, s a düsseldorfi Heine-Intézet is hangsúlyosan képviseltette magát. Az előadások Heine és korának művészi kifejezőeszközeit vizsgálták, s ezzel speciális és elmélyült eseteit mutatták be a *formák ideológiájának*. Mivel a szerkesztett szövegek e napokban érkeznek, nem részletezem az előadásokat.

Befejezésül megjegyzem, hogy az előadások összességükben nagy tetszést arattak a válogatott résztvevők körében. Ezt az is mutatja, hogy a Heine-Intézet rögtön felajánlotta sorozatát, a *Heine-Studien*-t, az előadások publikálására. A konferenciakötet megjelenésének már csak anyagi feltételei vannak.

5. Publikációk

Az itt következő publikációk nem tartalmazzák az MTA ITI Reneszánsz Osztálya és a Herzog-August-Bibliothek szekciójának publikációit, hanem csak a közvetlenül az *Ideologie der Form* c. OTKA-projektnak tulajdonítható eredményeket. Egyedül a vendégszekció konferenciakötetét szerepeltetem (Jankovics-Német S.), hiszen a kiadvány címében is mutatja azt, hogy a jelen OTKA-projektrel való szoros együttműködésben született.

A Heine-konferencia anyaga a düsseldorfi Heine-Intézet sorozatában (*Heine-Studien*) jelenhet meg a *Metzler Verlag* gondozásában, amennyiben a kiadás költségeit elő tudjuk teremteni. A *Heine-Studien* nyilván a legjobb megoldás lenne, hiszen ez a fórum a Heine-kutatás központja, s az itt megjelentek azonnal az egész világon ismertté válnak.

Az *Ideologie der Form* projekt keretében 28 előadás hangzott el a témáról, s a két konferenciakötet várhatóan 24 tanulmányt ad közre.

5.1. A kötetek:

1. Kálmán Kovács (Hrsg.): *Ideologie der Form* (Frankfurt/M.-Bern-New-York-Paris-Wien: Peter Lang, 2006; 187 oldal)
2. Jankovics József – Németh S. Katalin (Kiad.): *Die Ideologie der Formen*. Budapest, 2006, Balassi Kiadó. (Studia humanitatis 14.)
3. Kálmán Kovács: *Rhetorik als Skandal* (Stuttgart: Metzler Verlag [=Heine-Studien], megjelenés előtt)

5.2. Az egyes tanulmányok:

Kálmán Kovács (Hrsg.): *Ideologie der Form* (Frankfurt/M.-Bern-New-York-Paris-Wien: Peter Lang, 2006; 187 oldal)

1. Hans-Georg **Kemper**: „Form ist Wollust“. *Zur Semantik der Form vom Barock bis zum Expressionismus* (9-55)
2. Kálmán **Kovács**: Heines „regelwidrige“ Rhetorik. *Grenzverletzung in der Metapher* (55-72)
3. Zoltán **Szendi**. *Zykluskompositionen in der Lyrik Rilkes* (73-89)
4. Beatrix **Kricsfalusi**: *Die erbarmungslose Welt der Text(il)arbeit. Elfriede Jelinek: „Was geschah, nachdem Nora ihren Mann verlassen hatte, oder Stützen der Gesellschaften“* (89-115)
5. Eszter **Pabis**: *Anmerkungen zur literarischen Polyphonie und zur sprachlichen Hybridisierung in der deutschsprachigen Prosa der Schweiz des 20. Jahrhunderts* (115-134)
6. Andrea **Horváth**: *Ideologie der Formlosigkeit. Zur „écriture féminine“* (135-148)
7. Karl Katschthaler: *Engführung. Die ästhetischen Stimmen von Adorno und Deleuze/Guattari* (149-168)
8. Erzsébet **Berta**: „Form follow funktion“ oder „form follow fiktion“? *Die Ideologisierung der architektonischen Form am Beispiel politischer und poetologischer Plädoyers für und gegen die europäische Architekturmoderne* (169-186)

Kálmán Kovács (Hrsg.): *Rhetorik als Skandal* (Stuttgart: Metzler Verlag [=Heine-Studien], megjelenés előtt, ca. 300 oldal.)

9. **Burneva**, Nikolina: Zur visuellen Rhetorik in Heines Reisebildern
10. **Erhart**, Walter: Schwankende Elementarbegriffe. Heines Vormärz-Rhetorik
11. **Goltschnigg**, Dietmar: Heines polemische Rhetorik in der Auseinandersetzung mit seinen musikalischen Zeitgenossen
12. **Horváth**, Andrea: Heines Frauenbilder
13. **Katschthaler**, Karl: Heine und die Musik
14. **Kemper**, Hans-Georg: Rhetorik und Magie in Heines Lyrik
15. **Kortländer**, Bernd: Poesie als Lüge
16. **Kovács**, Kálmán: Heine in Ungarn durch Petőfi
17. **Kricsfalusi**, Beatrix: Heines Dramen
18. **Kurdi**, Imre: Heines Testamente
19. **Liedtke**, Christian: "Briefschreibungsordentlichkeit"? Beobachtungen zu Sprache und Stil in Heinrich Heines Briefen
20. **Munzar**, Jiří: Wie klingt H. Heine auf Tschechisch? Zu den Übersetzungen der Werke H. Heines ins Tschechische
21. **Pabis**, Eszter: Rhetorik des Universalismus und des Partikularismus
22. **Sauerland**, Karol: Mit Stereotypen gegen Stereotypen? Heines antinational-nationaler Stil
23. **Steinecke**, Hartmut: Heine – „jüdische“ Sprache und Rhetorik?

Máshol publikált írások:

24. Kálmán **Kovács**: Bereiche der Metapher und narrative Ebenen in Heinrich Heines Prosa. In: *Sprache(n) und Literature(n) im Kontakt* (Szombathely-Wien: Praesens Verlag, 2005 [=Acta Germanistica Savariensia. Wissenschaftliche Beiträge des Lehrstuhls für deutsche Sprache und Literatur der Hochschule „Berzsenyi Dániel“ IX]; 21-30)